

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи

Спеціальності: 053 Психологія

Освітньо-професійної програми: «Психологія»

Віталіна ЯНІШЕВСЬКА

Керівник: к.психол.н., доцент Олеся САМКОВА

Рецензент: д.психол.н., проф. Олена БЛИНОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади вивчення прояву страхів у молодшому шкільному віці	6
1.1. Дитячі страхи та особливості їх прояву у молодшому шкільному віці.....	6
1.2. Психологічні засоби подолання страхів у дитячому віці...	11
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження прояву страхів у молодшому шкільному віці	17
2.1. Особливості вибірки та методів дослідження.....	17
2.2. Результати дослідження взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів у молодшому шкільному віці.....	18
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	33
ДОДАТКИ	38
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	38

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Період навчання у школі один з найважливіших етапів у житті та становленні особистості. Навчальна діяльність є провідною для дітей молодшого шкільного віку та обумовлює розвиток пізнавальних потреб дітей, що є основою набуття нових знань та позитивного життєвого досвіду. Саме молодший шкільний вік можуть супроводжувати у більшій мірі шкільні страхи, які у цілому можуть стримувати пізнавальні потреби дітей та можуть виступати важливою перешкодою для повноцінного та гармонічного розвитку особистості дитини.

Існують різноманітні чинники страхів у молодшому шкільному віці. По-перше, наш час можна назвати віком інформаційних технологій та інформаційного стресу. У зв'язку з цим, значна кількість дітей зазнає впливу несприятливих чинників, що можуть спричиняти формування різноманітних страхів. По-друге, ситуація переходу з дитячого садка в загальноосвітню школу. Такий перехід є специфічною екстремальною умовою, що може обумовлювати дитячі тривоги і страхи. У цей період дуже важливо допомогти дитині вирішити та подолати ці труднощі. Тому актуальним для практичної психології є питання застосування ефективних методів виявлення, профілактики та подолання страхів молодших школярів.

Вікові особливості дитячих страхів і, зокрема шкільних страхів дітей молодшого шкільного віку, присвячена значна кількість сучасних психологічних досліджень: Ю. Аландаренко, І. Бабарикіна, О. Богучарова, О. Захарова, Н. Карпенка, С. Крюкова, Т. Липської, С. Мамонтова, Н. Мирошниченко, М. Мовчана, В. Назаревича, З. Некрасова, Р. Овчарової, О. Скляренко М. Шевченко та інших.

Слід вказати, що у вітчизняній психології практично відсутні дані про специфіку психологічної обумовленості страхів у молодших

школярів. Таким чином, проблема дитячих страхів має значний інтерес для психологічної науки, що і зумовило вибір теми дослідження.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у визначенні психологічних особливостей прояву страхів у молодшому шкільному віці.

Для досягнення мети дослідження поставлено виконання наступних **завдань**:

1. На основі сучасних психологічних досліджень визначити особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці (основні причини та види) та проаналізувати основні психологічні засоби подолання страхів у дитячому віці.
2. Емпірично дослідити основні види прояву страхів у молодшому шкільному віці.
3. Визначити характер взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів.

Об'єкт дослідження – страхи у молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці.

З метою вирішення поставлених дослідницьких задач, у роботі застосовано низку **методів**, а саме: теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення психологічних даних за проблемою дослідження, психодіагностичні методи та методи математико-статистичної обробки даних. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методи: методика «Страхи в будиночках» (М. Панфілової), методика «Діагностика рівня шкільної тривожності (Філіпса), опитувальник «Тип батьківського ставлення» (А. Варга, В. Століна). З метою встановлення взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів ми застосовували кореляційний аналіз за Пірсоном.

Практичне значення дослідження. Отримані результати будуть цікавими для психологів школи, класних керівників, батьків, науковців.

Матеріали досліджень можуть стати у нагоді студентам при підготовці до семінарських та практичних занять з навчальних дисциплін: загальна психологія, вікова психологія, педагогічна психологія.

Апробація результатів. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри практичної психології від 9 квітня 2021 року (протокол № 4), представлені у статті «Психологічні особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці».

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел містить 43 позиції. Загальна кількість сторінок становить 38, з них основного тексту – 32 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОЯВУ СТРАХІВ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Дитячі страхи та особливості їх прояву у молодшому шкільному віці

Вивчення феномену страху є одним з пріоритетних проблем сучасної вікової психології. Особливої актуальності набуває вивчення проблеми страху у молодшому шкільному віці. Саме на даному віковому етапі можна відмітити високу соціальну чутливість у зв'язку з підвищеними вимогами до дітей та їх психічних процесів. Нова соціальна ситуація розвитку на даному етапі є по суті стресовою та сприяє підвищенню тривожності, напруженості дітей, що в свою чергу обумовлює появу різних страхів.

Необхідно відмітити, що феномен страху є предметом вивчення різних галузей науки. Зупинимося на визначенні даного поняття у рамках психології. Так, засновник психоаналізу, З. Фрейд вважав, що страх: «це стан афекту – об'єднання певних відчуттів ряду: задоволення – незадоволення з відповідними інерваціями розрядки напруги і їх сприйняття, а також ймовірно, і відображення певної значущої події» (Л. Хьєлл, Д. Зіглер) [40, с. 277].

Засновник теорії диференціальних емоцій К. Ізард досліджував базові емоції особистості, де одне з центральних місць займають страхи. Автор відносить страхи до базових емоційних процесів, що генетично обумовлені фізіологічною складовою. Відповідно до цього страх визначається певними мімічними проявами і має конкретний суб'єктивний механізм переживання (Скляренко О. М.) [цит. за 38, с. 10].

Дослідниця О. Скляренко визначає страх як: «комплексне утворення, яке включає фізіологічні, поведінкові та когнітивні прояви і може бути

визначене як негативний емоційний стан, який пов'язаний із відображенням у свідомості конкретної загрози для життя та благополуччя індивіда, що проявляється в очікуванні і передбаченні небезпеки» (Скляренко О.М.) [38, с. 17].

Дитина у навколишньому середовищі досить часто стикається з різними формами стресів, які можуть обумовлювати, як різні тривоги, такі і різні страхи. Причинами прояву страхів у дитячому віці можуть бути неефективні засоби виховання батьків, особистісні якості самої дитини або наслідок пережитої певної психологічної травми (Грановська М.В., Конарева І. Н.) [11].

На думку А. Захарова, вікові страхи відображають історичний шлях розвитку самосвідомості індивідуума. Спочатку дитині страшно залишатися на одинці, без підтримки рідної людини (приблизно у 7 місяців), вона остерігається незнайомих для неї осіб (приблизно у 8 місяців). Далі у неї з'являється страх болю, висоти, великих (за її думкою) тварин, так само у дитини виявляється забобонний жах перед вигаданими персонажами (Бабою Ягою, Кощеєм Безсмертним) як символом зла і жорстокості. Потім у дитини проявляються страхи стихії (темряви, вогню, пожежі), тобто ті страхи, які відчували первісні люди (Захаров А. І.) [14].

Також науковець вважає: «молодший шкільний вік – це період переходу від інстинктивних до соціально-опосередкованим страхам, які в підлітковому віці трансформуються в соціальні страхи як загрозу власного благополуччя в контексті відносин з оточенням. Зростає кількість страхів не відповідати соціальним вимогам найближчого оточення сім'ї та школи» (Захаров А. І.) [14].

Згідно диференціації причин страхів за рівнями соціалізації дитини, на думку Н. Карпенко детермінанти страхів співвідносяться з їх рівнем соціалізації: «детермінантами страхів на першому рівні соціалізації – у сім'ї – є незадоволені потреби в розумінні, прихильності, безумовної любові, фізичні покарання, залякування, дефіцит позитивного спілкування

з батьками, тривожність батьків, гіперопіка, страшні мультфільми та казки. Детермінантами страхів у дітей на другому рівні соціалізації – у школі – можуть бути: переважання критики над похвалою, висміювання недоліків і насмішки ровесників, залякування, відсутність спілкування, розлука з об'єктом прихильності. На третьому рівні соціалізації (мезосереді) детермінантами дитячих страхів можуть стати негативний досвід, стихії, військові дії, перегляд телепередач з страшним змістом» (Н. Карпенко) [15].

Дослідниця С. Абдулгалімова вважає, що дитячі страхи, найчастіше, виникають з вини батьків, які користуючись нагодою, залякують своїх дітей, не думаючи про наслідки. Основною причиною дитячих страхів можуть бути численні заборони з боку батьків і вчителів, а також гнів і загрози дорослих на адресу дитини (Абдулгалімова С. А.). [1].

Авторка зазначає, що дитяча фантазія безмежна. Вона яскраво забарвлена, наділена негативними емоціями і представляється дитині як цілком реальне явище. Однією з причин страху у дитини можуть бути взаємини з однолітками. Наприклад, якщо сильніша дитина залякує малюка різними історіями – «страшилками» (Абдулгалімова С. А.) [1].

Дослідники виокремлюють різні види та форми страхів. Так, учена Л. Гринева вивчаючи засоби корекції страхів молодших школярів надає наступну класифікацію дитячих страхів:

1. ситуативно зумовлені страхи (такі страхи виявляються у загрозливій ситуації для дитини);
2. особистісно зумовлені страхи (виявляються у залежності від характеру дитини);
3. предметно зумовлені (виявляються як адекватні та неадекватні);
4. екзистенційно зумовлені (виявляються як страхи смерті, свободи, тощо) (Гринева Л.В.) [12].

У дисертаційному дослідженні О. Скляренко встановила, що основними страхами молодших школярів є: «страхи самовираження, які

зберігають свою інтенсивність впродовж усього молодшого шкільного віку; страхи не відповідати очікуванням інших, які мають тенденцію до зменшення у кінці навчання в молодшій школі; страхи, що виникають при спілкуванні з учителем, які зберігають свою інтенсивність майже на одному рівні впродовж молодшого шкільного віку; страхи ситуацій перевірки знань» (Скляренко О.М.) [38, с. 18].

У цілому вікові страхи можуть бути тотожні рівню психічного розвитку дитини. У науковій статті М. Грановскої та І. Конаревої зазначено: «у дітей від 1 року до 3 років часто спостерігаються нічні страхи. Приблизно у віці 2 років виявляються такі страхи: страх несподіваних звуків, страх самотності, страх болю. Десь у 3-5 років для дітей характерні страхи самотності, темряви і замкнутого простору. У віці 5-7 років провідним стає страх смерті. Від 6-7 до 11 років з'являються соціальні страхи, які обумовлені новим соціальним середовищем (школою). Усвідомлення страхів формується поступово під впливом життєвого досвіду і носить умовнорефлекторний характер. Соціальні страхи формуються шляхом навчання і прагнення відповідати вимогам суспільства» (Грановска М. В., Конарева І. М.) [11, с. 53].

Психологічні страхи у здорових дітей можуть бути обумовлені недостатньою кількістю інформації про зовнішній світ. Найбільший негативний вплив на психіку дитини можуть мати лише неадекватні, досить сильні, болісні страхи або постійне переживання стану страху, зокрема – емоційно складні стосунки з батьками, як результат фрустрації потреби в надійності, захищеності з боку найближчого оточення, що впливає з неадекватної батьківської поведінки. У молодшому шкільному віці додатковим стресогенним фактором є навчання в школі, яке збільшує репертуар емоційних подій за рахунок оціночних ситуацій перевірки знань [13].

У дослідженні М. Грановскої та І. Конаревої із застосуванням різноманітних методик були виділені загальні та специфічні особливості

різних видів страхів у дітей з ЗПР і нормальним розвитком: «найбільш часто для дітей були характерні вітальні страхи (страх своєї смерті і батьків), магичні (страх казкових персонажів), архаїчні (страх тварин і стихії). Страх і тривожність у дітей молодшого шкільного віку виникають під впливом найближчого оточення (сім'ї, однолітків, школи) і тому починають проявлятися соціальні страхи (страх покарання, страх перевірки знань)» (Грановська М. В., Конарева І. М.) [11, с. 61].

Дослідниця У. Цзинь у своїй науковій роботі виокремила домінуючі страхи молодших школярів з повних та неповних сімей. Авторкою визначено: «молодшим школярам з повних сімей притаманним є переживання страхів; серед видів страхів найбільш вираженими є страх смерті, тварин, просторові страхи. А молодшим школярам з неповних сімей, в порівнянні з досліджуваними з повних родин, властива тривожність, боязкість, емоційна вразливість, підвищене відчуття небезпеки, серед видів страхів найбільш вираженими є страх смерті, тварин, страх фізичної шкоди, медичні та просторові страхи, соціально-опосередковані страхи» (У. Цзинь) [41, с. 210].

Узагальнюючи результати теоретичного дослідження С. Абдулгалімова виокремлює наступні страхи дітей у віці 6-11 років: крові, операцій; втрати родичів; самотності; павуків, змій, кліщів, собак; клоунів, ляльок, воскових фігур; висоти; темряви (Абдулгалімова С. А.) [1].

Авторкою також встановлено, що пріоритетне місце має страх самотності. Причинами такого страху молодших школярів є: прив'язаність до матері або тієї людини, що виконує її роль (з народження дитина знаходиться поряд з мамою; боїться незнайомих людей; плаче, коли мама покидає навіть на невеликий проміжок часу); несприятлива атмосфера в родині або неповна сім'я (недостатня міра любові призводить до того, що дитина замикається в собі, внаслідок цього приходить стан страх перед самотністю) (Абдулгалімова С. А.) [1].

Отже, дитячі страхи обумовлюють несприятливу ситуацію для емоційного розвитку дитини, сприяють формуванню депресивної і тривожної симптоматики у дітей молодшого шкільного віку, призводять до недорозвинення соціальних навичок.

1.2. Психологічні засоби подолання страхів у дитячому віці

Дитячі страхи мають не тільки негативні наслідки дії, але є важливим аспектом внутрішньої регуляції та виконують адаптаційну, навчальну, мотиваційну та сигнальну функції. Але слід вказати, що виявлення неадекватних страхів або страхів з підвищеною інтенсивністю є запорукою різних психічних порушень і відхилень у поведінці дитини (Ковалевська А. О.) [17].

Відомий психолог О. Захаров відмічає, що саме дошкільний та молодший шкільний вік є найбільш чутливими у плані психологічного впливу. У цілому існують різні форми засобів подолання страхів у дитячому віці (Захаров О.І.) [14].

Найбільш розповсюдженими і ефективними методами є *арт-терапія* (казкотерапія, лялькотерапія) та ігрова терапія.

У загальному розумінні метод арт-терапія – це терапія засобами мистецтва. Під дією засобів арт-терапії дитина у більшій мірі здатна розслабитися і повністю зняти напруження, що обумовило страх.

До видів арт-терапії можна віднести: засоби образотворчого мистецтва (робота з кольором, малюнком, пластиліну, ліплення з глини, аплікація, малювання піском); терапію музикою і хореографією; бібліотерапію (читання прози, віршів, казкотерапія) і імаготерапію (театр, створення образів, ляльок) (Сорокіна В. В.) [39].

Розглянемо кожен з цих видів детальніше.

1. Ізотерапія. Зображаючи свої переживання у малюванні, ліпленні, складанні аплікацій, дитина розуміє саму суть: будь-яку проблему можна

виразити на папері, у пластиліні, глині, а головне – відокремити її від себе. Методами ізотерапії є: малювання на папері; малювання пальцями з використанням фарб, гуаші; складання аплікацій; малювання на піску; ліплення з пластиліну, глини (Бабарикіна І. В.) [6].

2. Терапія музикою і хореографією. Прослуховування музики, спів, гра на музичних інструментах, ритмічні удари, танець – усі ці засоби несуть для дитини нову гаму почуттів і переживань, яка поступово замінює собою страх. Крім того, нові рухи набувають навчальної форми. Вся увага дитини приділяється досягненням мистецтва, при цьому вона забуває про свій страх. Як відомо, музичне мистецтво розширює свідомість, відповідно, розум бачить нові можливості і робить дитину мудрішою і сильнішою внутрішньо. Відбувається зміцнення емоційної сфери дитини (Бабарикіна І. В.) [6].

3. Бібліотерапія та імаготерапія. Дитині можна запропонувати вигадати будь-який літературний твір, у тому числі і казку, а після цього прийняти участь в інсценуванні. Імаготерапія – це театралізація і перевтілення, коли дитина стає на місце героїчного персонажа, впевненість в собі і безстрашність проявляються без її волі. Зарядившись таким настроєм, вона і в звичайному житті надовго зберігає образ сміливця. Театральні вистави краще робити костюмованими, можна використовувати ляльок. Матеріалом для читання і організації подань можуть бути твори будь-яких жанрів: від казок і оповідань до романів, поем і віршів. Традиційно казка займає в лікуванні страхів перше місце, завдяки можливості розширити рамки свідомості і більш гостро висловити внутрішні переживання (Аландаренко Ю.) [3].

Таким чином можемо стверджувати, що за допомогою арттерапевтичних засобів (образотворче мистецтво, терапія музикою, бібліотерапія, імаготерапія та інші) можна допомогти дітям подолати найстрашніші страхи в їхньому житті. За допомогою таких засобів дуже легко в ігровій формі змінити негативні переживання на позитивні.

Т. Зінкевич-Євстигнєєва вважає, що найбільш ефективним методом є *казкотерапія*. Як відмічає А. Ковалевська: «роль казок у корекції страхів полягає в тому, що за допомогою казок дитина вчиться розпізнавати життєві аналоги негативних казкових образів і певною мірою протистояти їм, подібно до того, як він представляє при слуханні або читанні казок себе у ролі головного героя. Страшні історії різного змісту – один з видів дитячого фольклору. Вербалізація страхів викликає чуттєву відповідь, емоційне переключення, яке виступає у ролі психологічного захисту» (Ковалевська А. О.) [17, с. 152].

Виокремлюють наступні корекційні функції казки: психологічну підготовку до напружених емоційних ситуацій; символічне відреагування фізіологічних і емоційних станів; прийняття в символічній формі своєї фізичної активності (Кочетова Ю. А.) [20, с. 7].

Ще одним методом роботи з дитячими страхами є *лялькотерапія*. Метод заснований на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм мультфільму, казки або улюбленою іграшкою. А. Ковалевська визначає: «це приватний метод арт-терапії. В якості основного прийому корекційного впливу використовується лялька як проміжний об'єкт взаємодії дитини і дорослого. Дитина, пізнаючи реальний світ, його соціальні зв'язки і відносини, активно проектує досвід в специфічну ігрову ситуацію. Основним об'єктом такої соціальної проекції досить довгий час виступають ляльки» (Кочетова Ю. А.) [20, с. 8].

Метод лялькотерапії спрямований на процес ідентифікації дитини з добрим, безстрашним героєм. Дослідниця А. Ковалевська відмічає: «використання казкових персонажів спирається на колективне несвідоме. Методика маніпулювання предметом страху подібна до попередньої тим, що дитина отримує матеріалізований у вигляді іграшки образ лякаючого предмету, яким може маніпулювати на свій розсуд (керувати, втихомирювати, робити агресивні дії, знищити та ін). Зміст прийому анатомування страху полягає у докладному поясненні, що являє собою

лякаючий предмет, як влаштований, з чого складається і т.д. Прийом звикання (десенсбілізації) спрямований на зменшення чутливості до страшаючого об'єкта. Ненав'язливо пояснювати природу страхів допомагають терапевтичні історії» (Ковалевська А. О.) [17, с. 152].

На думку Л. Лебедевої, усі методи можна поділити на такі види: «гра зі страхом; вербалізація страху (казки, розповіді, страшні історії); малювання страху» (Лебедева Л.Д.) [23, с. 150].

Гра зі страхом спрямована на підвищення міри емоційних переживань. Основне завдання методу полягає у тому, щоб навчити дитину переживати різні позитивні емоції (Лебедева Л.Д.) [23]. О. Захаров визначає гру як засіб виявлення різних почуттів, який дозволяє пізнавати оточуючу дійсність. У цілому, граючись з предметами страху діти долають їх у символічній формі, програючи власні емоційні переживання (Захаров О. І.) [14].

Метод малювання спрямований на відображенням у свідомості дітей оточуючої дійсності. Крім того, даний метод застосовується і у інших галузях науки (медицині, педагогіці). Використання засобів образотворчої діяльності як методу психокорекції має позитивні результати у роботі з дітьми з різними формами страхів. О. Захаров пояснює механізм психокорекційного впливу методу наступним чином: «зображення страхів у процесі їх малювання є однією з умов їхнього усунення завдяки тому, що сам факт одержання завдання організує діяльність дітей і мобілізує їх на боротьбу зі своїми страхами. У процесі малювання об'єкт страху свідомо піддається маніпуляції і творчо перетворюється як художній образ. Виявлений при малюванні інтерес поступово гасить емоцію страху, заміняючи її вольовим зосередженням і задоволенням від виконаного завдання» (Захаров О. І.) [14, с. 250].

У науковій роботі Ю. Кочетової виокремлено основні етапи проєктивного малювання: «1) попередній, орієнтовний етап – дитина досліджує навколишню ситуацію, образотворчі матеріали, вивчає ліміти та

обмеження у їх використанні; 2) вибір теми малювання, емоційне включення в процес малювання; 3) пошук адекватної форми вираження; 4) розвиток форми в напрямку все більш повного, глибокого самовираження, її конкретизація; 5) вирішення травмуючої ситуації в символічній формі» (Кочетова Ю. А.) [20, с. 7].

Також досить поширеними методами, застосовуваними в корекції дитячих страхів, є *методи поведінкової психотерапії*. Виокремлюють кілька методів впливу в поведінкової терапії: оперантні методи; метод конфронтації; когнітивне переструктурування; тренінг впевненості в собі; способи самоконтролю; систематична десенсибілізація. У більшості випадків в роботі з дитячими страхами використовуються елементи або окремі методи роботи. Прикладом може стати метод систематичної десенсибілізації.

Варіантом вербальної десенсибілізації в роботі з молодшими школярами є методика емотивної уяви: використовується уява дитини, що дозволяє їй ототожнювати себе з улюбленим героєм, розігрувати ситуації, в яких той бере участь. Психолог направляє гру дитини таким чином, щоб вона в ролі свого улюбленого героя поступово стикалася з ситуаціями, що викликали раніше страх (Кочетова Ю. А.) [20, с. 12].

Узагальнюючи результати дослідження можемо стверджувати, що саме методи арт-терапії (образотворче мистецтво, терапія музикою, бібліотерапія, імаготерапія та інші) є ефективними засобами допомоги дітям у подоланні страхів. За допомогою таких засобів дуже легко в ігровій формі змінити негативні переживання на позитивні.

Висновки до першого розділу

Узагальнюючи результати теоретичного дослідження можемо зазначити, що феномен страху є багатозначним явищем, оскільки у науці не склалося загального розуміння даного поняття. У нашому розумінні

страх – це негативне емоційне переживання, що виявляється у формі відображення певної загрози (як реальної, так і уявної) для життя.

Дослідники визначають наступні види дитячих страхів: ситуаційно зумовлені (виявляються у загрозованих для життя ситуаціях), особистісно зумовлені (виявляються у залежності від особистісних характеристик дитини); предметно зумовлені страхи (виявляються у формі реальних або уявних страхів); екзистенційно зумовлені страхи (страхи смерті, свободи та інші).

Можна визначити наступні причини страхів у молодшому шкільному віці: нова соціальна ситуація розвитку (шкільні страхи); особливості сімейного виховання (сімейні страхи); особистісний негативний досвід (військові дії, перегляд телебачення).

Дитячі страхи мають не тільки негативні наслідки дії, але є важливим аспектом внутрішньої регуляції та виконують адаптаційну, навчальну, мотиваційну та сигнальну функції. Але слід вказати, що виявлення неадекватних страхів або страхів з підвищеною інтенсивністю є запорукою різних психічних порушень і відхилень у поведінці дитини.

Саме дошкільний та молодший шкільний вік є найбільш чутливими у плані психологічного впливу. У цілому існують різні форми засобів подолання страхів у дитячому віці.

Найбільш розповсюдженими і ефективними методами подолання дитячих страхів є арт-терапія (казкотерапія, лялькотерапія) та ігрова терапія. Також досить поширеними методами, що застосовуються в корекції дитячих страхів, є методи поведінкової психотерапії (оперантні методи; метод конфронтації; когнітивне переструктурування; тренінг впевненості в собі; способи самоконтролю; систематична десенсибілізація). Варіантом вербальної десенсибілізації в роботі з молодшими школярами є методика емотивної уяви.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВУ СТРАХІВ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1 Особливості вибірки та методів дослідження

В емпіричному розділі кваліфікаційної роботи поставлено за мету визначення психологічних особливостей прояву страхів у молодшому шкільному віці.

Для досягнення поставленої мети поставлено наступні завдання:

1. Визначити основні види та особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці.
2. Проаналізувати основні типи батьківського ставлення у сім'ях досліджуваних школярів.
3. Визначити характер взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів.

Дослідження проводилось на базі загальноосвітньої школи № 10 м. Херсон. Емпіричну вибірку склали учні 2-3-х класів, віком від 7 до 8 років. Загальна кількість досліджуваних склала 40 осіб.

Для досягнення поставленої мети нами було застосовано наступний комплекс діагностичного інструментарію, що представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Характеристика методів емпіричного дослідження

Методика	Мета застосовування та основні показники
Методика «Страхи в будиночках» (М. Панфілової)	Дозволяє проаналізувати та виокремити домінуючі страхи молодших школярів. Сукупність відповідей досліджуваної дитини об'єднуються в кілька груп за видами страхів, які були сформульовані А. Захаровим. Якщо дитина в трьох випадках з чотирьох-п'яти дає ствердну відповідь, то цей вид страху діагностується як наявний у наявності.

Продовження таблиці 2.1.

Методика «Діагностика рівня шкільної тривожності (Філіпса)	Дозволяє визначити рівень тривожності та основні фактори тривожності молодших школярів: загальна тривожність у школі; переживання соціального стресу; фрустрація потреби в досягненні успіху; страх самовираження; страх ситуації перевірки знань; страх не відповідати очікуванням оточуючих; низька фізіологічна опірність стресу; проблеми і страхи у відносинах з вчителями.
Опитувальник «Тип батьківського ставлення» (А. Варга, В. Століна)	Спрямований на дослідження домінуючого типу відношення батьків до власних дітей. В опитувальнику містяться 5 шкал: прийняття – відштовхування; кооперація; симбіоз; контроль; ставлення до невдач дитини.
Кореляційний аналіз за Пірсоном	З метою встановлення взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів.

2.2. Результати дослідження взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів у молодшому шкільному віці

Емпіричне дослідження розпочато з визначення домінуючих страхів у молодшому шкільному віці за допомогою методики «Страхи в будиночках». Розподіл отриманих результатів представлено у таблиці 2.2.

За результатами методики встановлено наступні домінуючі страхи досліджуваних школярів: майже усі школярі (90 %) бояться темряви; страх залишитися одному (89 %) та страх, що помруть батьки (87 %) також мають високу виразність; 75 % дітей мають страх тварин; страх зубних лікарів та страх уколів домінує також у більшій половині дітей (60 %). Також встановлено, що 55 % школярів бояться захворіти та мають страх стихій.

**Результати дослідження визначення домінуючих страхів
молодших школярів**

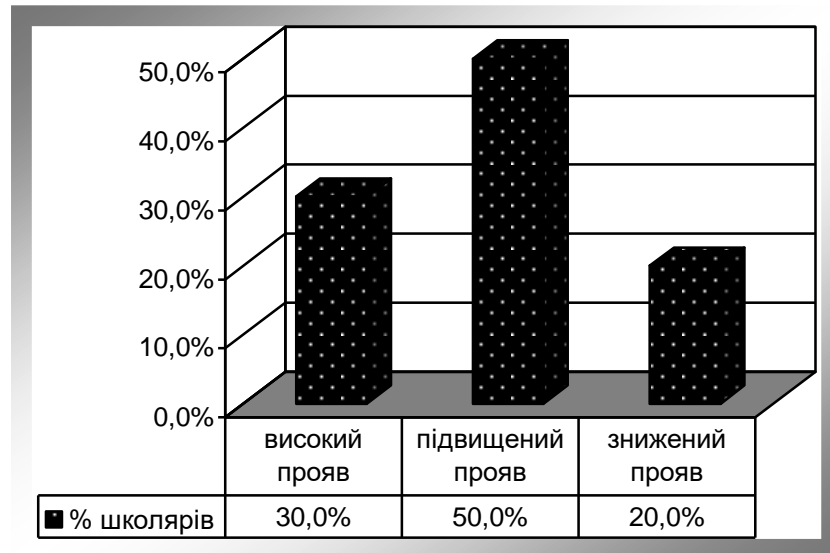
Страх	% школярів
Страх темряви	90 %
Страх залишитися одному	89 %
Страх, що помруть батьки	87 %
Страх тварин (павуків, змій, собак)	75 %
Страх зубних лікарів	60 %
Страх уколів	60 %
Страх захворіти	55 %
Страх стихій (бурі, урагану, землетрусу)	55 %
Страх війни	37 %
Страх страшних сновидінь	37 %
Страх того, що покарають	29 %
Страх води	26 %
Страх спізнитися в школу	25 %
Страх пожежі	22 %
Страх казкових персонажів (Баби Яги, Змія Горинича)	15 %

Найменша відсоткова доля дітей (15 %) мають страх казкових героїв, що свідчить про неактуальність даного виду страху для молодших школярів.

Узагальнюючи отримані результати слід відмітити, що у більшості школярів домінуючі страхи пов'язані з переживанням самотності, оскільки вони пов'язані з такими ситуаціями, коли діти залишаються наодинці (страх темряви; страх, що помруть батьки). Сама ситуація невизначеності і провокує дані переживання. Можемо пов'язати дані переживання страхів з віковими особливостями школярів (початок навчання у початковій школі).

Отже, за отриманими результатами можна визначити наступні домінуючі страхи у молодшому шкільному віці: страхи, що предметно обумовлені (страх темряви; страх залишитися наодинці; страх захворіти; страх стихій.); страхи, що ситуаційно обумовлені (страх тварин; страх зубних лікарів та уколів;) та екзистенційно обумовлені страхи (страх того, що можуть померти батьки).

На основі теоретичного дослідження встановлено, що відчуття тривожності може обумовлювати страхи особистості, зокрема у дитячому віці. Вважаємо доцільним визначення основних факторів тривожності молодших школярів за допомогою методики «Діагностика рівня шкільної тривожності».

Рис. 2.1 – Результати дослідження прояву тривожності молодших школярів

На основі отриманих результатів встановлено, що більшість дітей (50 %) виявляють підвищений прояв загальної тривожності. У 30 % школярів діагностовано знижений прояв та ще 20 % виявляють високий прояв тривожності в школі.

Таким чином нами діагностовано, що у 50 % молодших школярів домінує підвищений рівень тривожності. Це вказує на те, що школярі

переживають прояви тривожності у незвичних для себе ситуаціях, такий рівень тривожності є природно необхідним для організму.

У 30 % молодших школярів домінує високий прояв тривожності, що свідчить про несприятливий психоемоційний стан, оскільки такі діти схильні до прояву тривожності у більшості життєвих ситуацій, а не тільки у незвичних.

Найменший відсоток школярів (20 %) мають занижений прояв тривожності. Такі результати можуть свідчити про витіснення високого рівня тривожності або свідчать про низькі показники уваги, напруги та відповідальності.

У таблиці 2.3. представлені результати визначення основних факторів тривожності у досліджуваних молодших школярів.

Таблиця 2.3

Основні фактори тривожності молодших школярів

Фактори тривожності	Високий прояв	Підвищений прояв	Знижений прояв
Переживання соціального стресу	6,6 %	26,7 %	66,7 %
Фрустрація потреби в досягненні успіху	33,3 %	10 %	56,7 %
Страх самовираження	56,7 %	23,3 %	20 %
Страх ситуації перевірки знань	50 %	33,3 %	16,7 %
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	40 %	33,3 %	26,7 %
Низька фізіологічна опірність стресу	16,7 %	50 %	33,3 %
Проблеми і страхи у відносинах з учителями	6,6 %	66,7 %	26,7 %

За отриманими результатами встановлено наступне:

- більшість молодших школярів (66,7 %) мають занижений прояв переживання соціального стресу та фрустрації потреби у досягненні успіху (56,7 %);

- 56,7 % молодших школярів мають високий прояв страху самовираження, страху ситуацій перевірки знань (50 %) та страху не відповідати очікуванням оточуючих (40 %);
- 50 % досліджуваних дітей виявляють підвищений прояв низької фізіологічної опірності стресам та страхів у відносинах з учителями (66,7 %).

Узагальнюючи отримані результати можемо відзначити, що у більшості школярів домінує високий прояв страху самовираження, а саме переживання негативних емоцій під час саморозкриття та демонстрації своїх можливостей. Високий прояв страху ситуацій перевірки знань свідчить про те, що більшість школярів мають негативні переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань та власних можливостей. Більшість досліджуваних дітей також виявляють високий прояв страху не відповідати очікуванням дорослих, це свідчить про те, що школярі відчувають підвищену тривогу з приводу оцінок, що даються навколишніми та досить часто очікують негативних оцінок у свою адресу.

Таким чином встановлено, що факторами тривожності у молодшому шкільному віці є: страх самовираження, страх перевірки знань та страх не відповідати очікуванням дорослих.

З метою визначення домінуючого типу батьківського ставлення проаналізовано отримані результати батьків молодших школярів. Отримані результати представлені у таблиці 2.4.

За такими показниками, як «кооперація» (6,9), «симбіоз» (6,7), «прийняття-відштовхування» (6,7) та «контроль» (6,3) визначено високі бали батьків, за шкалою «ставлення до невдач» (2,8) низькі бали.

Такі результати батьків свідчать про наступне: більшість батьків виявляють тенденцію до симбіотичних стосунків зі своїми дітьми (тип батьківського ставлення – симбіоз). Досить часто батьки переживають тривожність за власних дітей. Тривога батьків підвищується у тих ситуаціях, коли їх діти починають виявляють самостійність і автономність.

Результати дослідження батьків за основними типами ставлення до власних дітей

Тип відношення	Середні показники батьків
Кооперація	6,9
Симбіоз	6,7
Прийняття- відштовхування	6,7
Контроль	6,3
Ставлення до невдач дитини	2,8

За шкалою «кооперація» батьки також отримали високий бал (6,9). Це свідчить про те, що більшість батьків виявляють зацікавленість у житті дітей, намагаються їм допомогти та співчують при їх невдачах. Такий тип ставлення також може свідчити про те, що батьки у цілому цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини.

Високі бали досліджуваних батьків за показником «прийняття-відштовхування» (6,8) говорять про те, що у батьків домінують механізми прийняття. Такий тип ставлення свідчить про загальне позитивне ставлення до дитини, а отже досліджувані батьки приймають своїх дітей такими, якими вони є, поважають і визнають їх індивідуальність.

За шкалою «контроль» досліджувані батьки набрали також високий бал (6), який свідчить про те, що досліджувані вимагають від власних дітей підвищеної дисциплінованості. Це свідчить про те, що батьки нав'язують дітям власні інтереси та думки та з підвищеним інтересом спостерігають за соціальними досягненнями та навіть почуттями та мисленням дітей.

За останнім показником – «ставлення до невдач дитини» у більшості батьків визначено низький бал (2,8). Отже, більшість батьків сприймають невдачі власних дітей з позиції випадковості.

Таким чином встановлено, що більшість батьків виявляють тенденцію до симбіозу з дітьми; у більшості випадків занадто

контролюють їх життя та вимагають від них підвищеної дисциплінованості. Але, попри це, більшість батьків у цілому позитивно ставляться до дітей, схвалюють їх інтереси та виявляють співпрацю.

У цілому можемо стверджувати, що більшість батьків ще не усвідомили, що діти потребують більшої автономності. Щодо типу ставлення можемо відзначити, що більшість досліджуваних застосовують зрілі та адекватні засоби виховання.

З метою дослідження характеру взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів застосовано кореляційний аналіз за Пірсоном. У таблицях (2.5, 2.6 та 2.7) зображено лише значущі взаємозв'язки.

Таблиця 2.5

Коефіцієнти кореляції рівня виразності типу батьківського ставлення «симбіоз» з проявами страхів молодших школярів

Страхи молодших школярів	Тип батьківського ставлення «симбіоз»	Рівень значущості (p)
Страх захворіти	0,40	$p \leq 0,05$
Страх того, що помруть батьки	0,43	$p \leq 0,05$
Страх залишитися одному	0,42	$p \leq 0,05$
Страх казкових героїв	- 0,38	$p \leq 0,05$
Страх самовираження	0,52	$p \leq 0,01$

Встановлено (таблиця 2.5), що застосування батьками такого типу ставлення, як «симбіоз», обумовлює домінування таких страхів у дітей, як страх захворіти ($r=0,40$, при $p \leq 0,05$); страх, що помруть батьки ($r=0,43$, при $p \leq 0,05$); страх залишитися наодинці ($r=0,42$, при $p \leq 0,05$); страх самовираження ($r=0,52$, при $p \leq 0,01$) та обумовлює зниження страху казкових героїв ($r=-0,38$, при $p \leq 0,05$).

У тих ситуаціях коли батьки почувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі її потреби, відгородити її від труднощів та неприємностей життя, вони обумовлюють підвищення страхів у своїх дітей, які в більшій мірі пов'язані з ситуацією «залишитися без батьків». Саме така позиція батьків обумовлює таке ж ставлення і дітей, бажання знаходитися в тісних відносинах зі своїми батьками. Також встановлено, що симбіотичне ставлення батьків до молодших школярів сприяє тому, що діти можуть переживати негативні емоції у ситуаціях, де необхідно демонструвати свої здібності та можливості.

Кореляційні зв'язки, що представлені в таблиці 2.6. свідчать про наступне: такий тип батьківського ставлення, як «контроль» обумовлює підвищення таких страхів молодших школярів: страх того, що покарають ($r=0,56$, при $p \leq 0,01$); страх темряви ($r=0,48$, при $p \leq 0,05$); страх спізнитися в школу ($r=0,50$, при $p \leq 0,01$); страх страшних сновидінь ($r=0,38$, при $p \leq 0,05$); страх не відповідати очікуванням дорослих ($r=0,65$, при $p \leq 0,001$) та підвищення загальної тривожності в школі ($r=0,41$, при $p \leq 0,05$).

Таблиця 2.6

Коефіцієнти кореляції рівня виразності типу батьківського ставлення «контроль» з проявами страхів молодших школярів

Страхи молодших школярів	Тип батьківського ставлення «контроль»	Рівень значущості (p)
Страх того, що покарають	0,56	$p \leq 0,01$
Страх темряви	0,48	$p \leq 0,05$
Страх спізнитися в школу	0,50	$p \leq 0,01$
Страх страшних сновидінь	0,38	$p \leq 0,05$
Страх не відповідати очікуванням дорослих	0,65	$p \leq 0,001$
Загальна тривожність в школі	0,41	$p \leq 0,05$

Отже, підвищений контроль за життям власних дітей (вимагання слухняності, контроль навіть думок та переконань) сприяє формуванню страхів молодших школярів та загальній шкільній тривожності. Такий зв'язок пояснюємо тим, що занадто високі вимоги до дитини та її контроль у цілому негативно відображається на її розвитку, тим паче на формування страхів.

Остання структура кореляційних взаємозв'язків представлена у таблиці 2.7. Отримані взаємозв'язки мають обернену залежність (за виключенням одного виду страху), що свідчить про наступне:

Таблиця 2.7.

Коефіцієнти кореляції рівня виразності типу батьківського ставлення «прийняття-відштовхування» з проявами страхів молодших школярів

Страхи молодших школярів	Тип батьківського ставлення «прийняття-відштовхування»	Рівень значущості (p)
Страх того, що покарають	-0,44	$p \leq 0,01$
Страх спізнитися в школу	-0,41	$p \leq 0,01$
Страх страшних сновидінь	-0,55	$p \leq 0,01$
Загальна тривожність в школі	-0,66	$p \leq 0,001$
Страх того, що помруть батьки	0,57	$p \leq 0,01$

Встановлено, що такий тип батьківського ставлення, як «прийняття» обумовлює зниження наступних страхів молодших школярів: страху того, що покарають ($r = -0,44$, при $p \leq 0,01$); страху спізнитися в школу ($r = -0,41$, при $p \leq 0,05$); страху страшних сновидінь ($r = -0,55$, при $p \leq 0,01$); та зниження загальної тривожності у школі ($r = -0,66$, при $p \leq 0,001$). Попри це, прийняття як тип батьківського ставлення сприяє підвищенню страху, що батьки помруть ($r = 0,57$, при $p \leq 0,01$).

Такі результати вказують на те, що загальне позитивне ставлення до молодших школярів, їх підтримка, повага їх індивідуальності і власної точки зору сприяє зниженню зазначених вище страхів. Така позиція родини свідчить про застосування ефективної форми батьківського ставлення, що у цілому є психопрофілактикою домінуючих страхів школярів. У такому середовищі діти відчують себе більш вільними та самостійними та не бояться осуду оточуючих.

Слід відмітити, що навіть при застосуванні такої форми ставлення, у школярів підвищується страх того, що батьки помруть. Припускаємо, що такий страх є нормативно віковим.

Отже, результати кореляційного аналізу дозволили визначити, що занадто суровий тип батьківського ставлення (вимагання від дітей підвищеної слухняності та дисциплінованості, нав'язування власних думок та переконань) обумовлює формування у молодших школярів страхів, що пов'язані з бажанням бути «таким, яким хочуть батьки». Домінуванням таких страхів пов'язане з дисципліною, слухняністю, що в кінцевому випадку формує загальну тривожність в школі. Натомість, такий тип батьківського ставлення, як «прийняття» обумовлює зниження більшості страхів молодших школярів.

Висновки до другого розділу

Проведене емпіричне дослідження дозволяє зробити наступні висновки у відповідності до поставлених завдань:

1. Визначено основні види та особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці.

За результатами методики встановлено наступні домінуючі страхи у молодшому шкільному віці: майже усі школярі (90 %) бояться темряви; страх залишитися одному (89 %) та страх, що помруть батьки (87 %) також мають високу виразність; 75 % дітей мають страх тварин; страх зубних лікарів та страх уколів домінує також у більшій половині дітей (60 %).

Також встановлено, що 55 % школярів бояться захворіти та мають страх стихій.

Узагальнюючи отримані результати можна визначити наступні домінуючі страхи у молодшому шкільному віці: страхи, що предметно обумовлені (страх темряви; страх залишитися наодинці; страх захворіти; страх стихій.); страхи, що ситуаційно обумовлені (страх тварин; страх зубних лікарів та уколів;) та екзистенційно обумовлені страхи (страх того, що можуть померти батьки).

На основі теоретичного дослідження встановлено, що відчуття тривожності може обумовлювати страхи особистості, зокрема у дитячому віці. Вважаємо доцільним визначення основних факторів тривожності молодших школярів. На основі отриманих результатів встановлено, що більшість дітей (50 %) виявляють підвищений прояв загальної тривожності. У 30 % школярів діагностовано знижений прояв та ще 20 % виявляють високий прояв тривожності в школі.

Узагальнюючи отримані результати можемо відзначити, що у більшості школярів домінує високий прояв страху самовираження, а саме переживання негативних емоцій під час саморозкриття та демонстрації своїх можливостей. Високий прояв страху ситуацій перевірки знань свідчить про те, що більшість школярів мають негативні переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань та власних можливостей. Більшість досліджуваних дітей також виявляють високий прояв страху не відповідати очікуванням дорослих, це свідчить про те, що школярі відчувають підвищену тривогу з приводу оцінок, що даються навколишніми та досить часто очікують негативних оцінок у свою адресу.

2. Проаналізовано основні типи батьківського ставлення у сім'ях досліджуваних школярів.

Встановлено, що більшість батьків виявляють тенденцію до симбіозу з дітьми (тип батьківського ставлення «симбіоз»); у більшості випадків занадто контролюють їх життя та вимагають від них підвищеної

дисциплінованості (тип батьківського ставлення «контроль»). Але, попри це, більшість батьків у цілому позитивно ставляться до дітей, схвалюють їх інтереси та виявляють співпрацю (тип батьківського ставлення «прийняття-відштовхування»).

3. Досліджено характер взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів.

Кореляційний аналіз взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів дозволи визначити наступне: застосування батьками такого типу ставлення, як «симбіоз» обумовлює домінування таких страхів у дітей: страх захворіти; страх, що помруть батьки; страх залишитися наодинці; страх самовираження та обумовлює зниження страху казкових героїв.

Також встановлено, що такий тип батьківського ставлення, як «контроль» обумовлює підвищення таких страхів молодших школярів, як страх того, що покарають; страх темряви; страх спізнитися в школу; страх страшних сновидінь; страх не відповідати очікуванням дорослих та підвищення загальної тривожності в школі.

Встановлено, що саме тип батьківського ставлення –«прийняття» обумовлює зниження наступних страхів молодших школярів: страху того, що покарають; страху спізнитися в школу; страху страшних сновидінь; та зниження загальної тривожності у школі. Попри це, прийняття як тип батьківського ставлення сприяє підвищенню страху, що батьки помруть.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє зробити наступні висновки у відповідності до поставлених завдань:

1. На основі сучасних психологічних досліджень визначено особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці та проаналізовано основні психологічні засоби подолання страхів у дитячому віці.

У нашому розумінні страх – це негативне емоційне переживання, що виявляється у формі відображення певної загрози (як реальної, так і уявної) для життя. Дослідники визначають наступні види дитячих страхів: ситуаційно зумовлені (виявляються у загрозованих для життя ситуаціях), особистісно зумовлені (виявляються у залежності від особистісних характеристик дитини); предметно зумовлені страхи (виявляються у формі реальних або уявних страхів); екзистенційно зумовлені страхи (страхи смерті, свободи та інші).

Можна визначити наступні причини страхів у молодшому шкільному віці: нова соціальна ситуація розвитку (шкільні страхи); особливості сімейного виховання (сімейні страхи, що засновані на типі батьківського ставлення); особистісний негативний досвід (військові дії, перегляд телебачення).

Найбільш розповсюдженими і ефективними методами подолання дитячих страхів є арт-терапія (казкотерапія, лялькотерапія) та ігрова терапія. Також досить поширеними методами, застосовуваними в корекції дитячих страхів, є методи поведінкової психотерапії (оперантні методи; метод конфронтації; когнітивне переструктурування; тренінг впевненості в собі; способи самоконтролю; систематична десенсибілізація). Варіантом вербальної десенсибілізації в роботі з молодшими школярами є методика емотивної уяви.

2. Емпірично досліджено основні види проявів страхів у молодшому шкільному віці.

Визначено наступні домінуючі страхи у молодшому шкільному віці: страхи, що предметно обумовлені (страх темряви; страх залишитися наодинці; страх захворіти; страх стихій.); страхи, що ситуаційно обумовлені (страх тварин; страх зубних лікарів та уколів;) та екзистенційно обумовлені страхи (страх того, що можуть померти батьки).

Встановлено, що у більшості школярів домінує високий прояв страху самовираження, а саме переживання негативних емоцій під час саморозкриття та демонстрації своїх можливостей. Високий прояв страху ситуацій перевірки знань свідчить про те, що більшість школярів мають негативні переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань та власних можливостей. Більшість досліджуваних дітей також виявляють високий прояв страху не відповідати очікуванням дорослих, це свідчить про те, що школярі відчують підвищену тривогу з приводу оцінок, що даються навколишніми та досить часто очікують негативних оцінок у свою адресу. Отже, факторами тривожності у молодшому шкільному віці є: страх самовираження, страх перевірки знань та страх не відповідати очікуванням дорослих.

3. Визначено характер взаємозв'язку домінуючого типу батьківського ставлення з проявами страхів молодших школярів.

Застосування кореляційного аналізу дозволило визначити, що домінуючі типи батьківського ставлення позитивно взаємопов'язані з проявами страхів у молодших школярів. Так, застосування такого типу ставлення, як «симбіоз» обумовлює підвищення страху захворіти; страху, що помруть батьки; страху залишитися наодинці; страху самовираження. Такий тип батьківського ставлення, як «контроль» обумовлює підвищення таких страхів молодших школярів, як страх того, що покарають; страх темряви; страх спізнитися в школу; страх страшних сновидінь; страх не

відповідати очікуванням дорослих та підвищення загальної тривожності в школі.

Встановлено, що саме тип батьківського ставлення – «прийняття» обумовлює зниження наступних страхів молодших школярів: страху того, що покарають; страху спізнитися в школу; страху страшних сновидінь; та зниження загальної тривожності у школі.

Перспективою подальших досліджень є вивчення засобів психокорекції та психопрофілактики страхів у молодшому шкільному віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулгалимова С. А. Психологические особенности страхов у детей младшего школьного возраста. *Вестник социально-педагогического института*. № 3 (19), 2016. С. 63-72.
2. Акопян Л. С. Психолого-педагогическое исследование страхов детей младшего школьного возраста: автореф. дисс. на получение науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Самара, 2002. 21 с.
3. Аландаренко Ю. Страхи дітей. Шляхи подолання : семінар-тренінг для вчителів молодших класів. *Шкільному психологу. Усе для роботи : Науково-методичний журнал*. 2014. № 9. С. 26-30.
4. Архиреева Т. В. Становление критического отношения к себе у детей младшего школьного возраста. *Вопросы психологии*, 2002. № 3. 54 с.
5. Астапов В. М. Тревожные расстройства у детей. Классификация тревожных расстройств. *Прикладная психология*. 2002. № 2. С. 32 – 41.
6. Бабарикіна І. В. Психологічні особливості корекційної роботи зі шкільними страхами. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Психологія*. Харків : ХНУ, 2011. Вип. 45. № 937. С. 18-20.
7. Бастун Н. Індивідуальний підхід до учнів з високою тривожністю. *Початкова освіта*. 2001. № 11. С. 2-20.
8. Богучарова О. І. Шкільні страхи шестирічок та їх запобігання завдяки поведінці опанування. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 5. С. 1 – 3.
9. Бурлачук Л. Ф. Словарь – справочник по психодиагностике. 3-е изд. СПб. : Питер, 2007. 500 с.
10. Гаврилова Т. А. Экзистенциальный страх смерти и танатическая тревога: методы исследования и диагностики. *Прикладная психология*. 2001. № 6. С. 1 – 8.

11. Грановская М. В., Конарева И. Н. Актуальные страхи у детей младшего школьного возраста. *Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского Социология. Педагогика. Психология*. Том 5 (71). 2019. № 1. С. 52–62.
12. Гринева Л. В. [Орлова] Коррекция детской тревожности и страхов с помощью арт-терапии. *Ежегодная Всероссийская научно-практическая конференция психологов-практиков: Материалы участников*. Под редакцией Сукманюк А. Н. Москва, 2005. С. 49-53.
13. Живанова В. А. Дослідження страху як психічного феномену в історичній ретроспективі. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2000. № 3. С. 121-125.
14. Захаров А. И. Дневные и ночные страхи у детей. СПб. : «Издательство СОЮЗ», 2000. 448 с.
15. Карпенко Н. Диференціація та діагностика окремих видів страху у дітей. *Початкова школа*. 2002. № 3. С. 4 – 7.
16. Ковалевська А. О. Методи дослідження страхів дітей молодшого шкільного віку. Проблеми сучасної психології. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України*. 2012. Випуск 15. С. 265-274.
17. Ковалевська А. О. Причини та види страхів молодших школярів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Сер.: Педагогіка і психологія: зб. статей. Вип. 26. Ч.2. Ялта: РВВ КГУ, 2010. С. 238.
18. Кононко О. Л. Шкільна адаптація та психологічний. *Початкова школа*. 2002. № 1. С. 5-10.
19. Колпакова А. С. Детские страхи и способы их коррекции у детей младшего школьного возраста. *Молодой ученый*. 2014. № 3. С. 789-792.
20. Кочетова Ю.А. Психологическая коррекция детских страхов. *Электронный журнал «Психологическая наука и образование»*.

2012, № 1. С. 1-14. Режим доступу:
https://psyjournals.ru/files/50825/psyedu_ru_2012_1_Kochetova.pdf
(дата звернення 20.11.2020).

- 21.Крюкова С. В. Удивляюсь, злюсь, боюсь, хвастаюсь и радуюсь. Программы эмоционального развития детей дошкольного и младшего школьного возраста: учебно-метод. пособие. М. : Генезис, 2003. 204 с.
- 22.Кутішенко В. П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія. К. : Каравела, 2009. 159 с.
- 23.Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб. : Речь, 2007. 256 с.
- 24.Липская Т. А. Возможности метафоры как средства диагностики школьных страхов детей младшего школьного возраста. *Личность в условиях современных социальных изменений: материалы Всероссийской научно-практической конференции*. Магнитогорск : МаГУ, 2010. С. 102-110.
- 25.Лисина Е. В. Страх как психотелесный опыт ребенка. *Дефектология*. 2001. № 5. С. 80 –86.
- 26.Мамонтов С. Ю. Страх. Практика преодоления. СПб. : Питер, 2002. 128 с.
- 27.Мирошниченко Н. Малювання як засіб корекції страху в дітей: Психолого-педагогічний семінар для педагогів та вчителів образотворчого мистецтва. *Психолог. Шкільний світ* : Всеукраїнська газета. 2009. № 47. С. 21-26.
- 28.Мовчан М. М. Дитячі страхи як особливий різновид людських страхів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 29 (42). С. 210-218.

- 29.Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Видавництво Дім «Слово», 2009. 464 с.
- 30.Назаревич В., Корнієнко А. Психологічні детермінанти проявів шкільних страхів у молодших школярів. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації : український науковий журнал.* Ун-т «Україна», Всеукр. асоц. політ. наук. Київ : Україна, 2010. № 1. С. 236-240.
- 31.Некрасова З. В. Мой ребенок не боится! Простые методики, которые помогут вышему ребенку не бояться собак темноты или школьной учительницы: Практическое пособие. М. : Эксмо, 2008. 288 с.
- 32.Николаева Н. Коррекционная работа по преодолению детских страхов в консультативной практике. *Школьный психолог.* 2007. № 7. С. 10-12.
- 33.Обухова, Л. Ф. Возрастная психология. Учебник для вузов. М. : Юрайт, 2011. 464 с.
- 34.Полякова Т. В. Особенности страхов у детей младшего школьного возраста и причины их возникновения. *Современные наукоемкие технологии.* 2013. № 12. С. 148-150.
- 35.Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. 2-е изд., доп. и перераб. СПб. : Питер, 2007. – 560 с.
- 36.Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека. Под ред. А. А. Реана. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 382 с.
- 37.Ромек В. Г. Поведенческая терапия страхов. Прикладная психология. 2002. № 4. С. 72 –87.

- 38.Скляренко О. М. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2005. 20 с.
- 39.Сорокина В. В. Негативные переживания детей в начальной школе. *Вопросы психологии*. 2003. № 3. С. 43 – 52.
- 40.Хьелл Л., Д. Зиглер Теории личности. СПб. : Питер, 2000. 546 с.
- 41.Цзинь У. Особливості прояву страхів у молодших школярів з повних та неповних сімей. *Наука і освіта*. №12, 2014. С. 207-212.
- 42.Шебанова В. І. Дослідження тривожності у дітей молодшого шкільного віку. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 2. С. 108 – 117.
- 43.Шевченко М.В. Психологічна корекція страхів дітей молодшого шкільного віку з вадамимовлення Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Випуск 17. С. 702-712.

ДОДАТКИ

Додаток А

1

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я. Янішевська Віталіна Петрівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

04.03.2020
(дата)

(підпис)

Віталіна Янішевська
(ім'я, прізвище)